

ՍԻՆԳԱՊՈՒՐԻ «ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔԸ»

Ներածություն

Սինգապուրն աշխարհում հայտնի է տնտեսական հեղափոխության իրականացման հաջող փորձով: Սինգապուրի տնտեսական հաջողությունները մինչ օրս ապեցնում են համաշխարհային հանրությանը: 1959 թ. Սինգապուրն անկախացավ Բրիտանիայից և 1963 թ. միացավ Մալայզիային՝ որպես դաշնության մաս, որի կազմում էին Հյուսիսային Բոռնեոն, Սարավակը և այլ նահանգներ: Այդուհանդերձ, անհամասեռ բնակչության միջև մշտապես ծագող հակամարտությունների պատճառով 1965 թ. օգոստոսի 9-ին Սինգապուրն անկախացավ և երեք տասնամյակի ընթացքում աղքատ երկրից վերածվեց հարուստ առաջատար երկրի: Ներկայումս Սինգապուրը, ինչպես և Հայաստանը, խորհրդարանական հանրապետություն է:

Սինգապուրը քաղաք-պետություն է Հարավ Արևելյան Ասիայում, այն գտնվում է 63 կղզիների վրա: Սինգապուրն իր տարածքով (2019 թ.՝ 725,1 քկմ²) դասվում է աշխարհի ամենափոքր պետությունների շարքին, սակայն փոքր մակերեսը քաղաք-պետության համար խոչընդոտ չի հանդիսանում լինել աշխարհի ամենազարգացած պետություններից մեկը: Սինգապուրի բնակչությունը 2018 թ. կազմել է 5.82 մլն մարդ²:

1965-2015 թթ. Սինգապուրում 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն 500 ԱՄՆ դոլարից դարձել է 55.000 ԱՄՆ դոլար: Ընդ որում՝ հարկ է նշել, որ տնտեսական աճը ազդել է բնակչության բոլոր շերտերի բարեկեցության վրա. մասնավորապես՝ նվազագույն եկամուտ ստացող 10% բնակչության իրական եկամուտը 2007 թ. աճեց 30,2%-ով, իսկ 2017 թ.՝ 38,7%³-ով:

Համաձայն 2019 թ. Համաշխարհային մրցունակության զեկույցի⁴ Սինգապուրն աշխարհում առաջին տեղն է զբաղեցնում մրցունակության տեսանկյունից, Ասիական և Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում հանդիսանում է ամենամեծ ֆինանսական կենտրոնը, իսկ աշխարհում 3-րդն է Լոնդոնի և Նյու Յորքի ֆինանսական կենտրոններից հետո: Սինգապուրում կոռուպցիայի և հանցավորության մակարդակը ամենացածրերից է աշխարհում: Ներկայումս Սինգապուրն աչքի է ընկնում մեկ այլ առանձնահատկությամբ ևս. Բրունեյից հետո այս երկիրն աշխարհում ամենացածր հարկադրույքներ ունեցողն է:

¹ <https://www.singstat.gov.sg/find-data/search-by-theme/society/environment/latest-data>

² <https://www.worldometers.info/world-population/singapore-population/>

³ https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/19439Singapores_Voluntary_National_Review_Report_v2.pdf

⁴ <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth>

Ինչպե՞ս հաջողվեց Սինգապուրին նման կարճ ժամանակահատվածում այսպիսի թռիչքաձև զարգացում ապահովել: Սինգապուրի տնտեսական հրաշքի հարցի պատասխանը փորձում են տալ բազմաթիվ վերլուծաբաններ: Այդուհանդերձ, հստակ է, որ նման հաջողության հիմքում ընկած են համապետական միջոցառումները, որոնք կարելի է խմբավորել հետևյալ կերպ՝ տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումներ, կոռուպցիայի դեմ արդյունավետ պայքար, քաղաքական կայունություն, երկարաժամկետ զարգացման կայուն ծրագրերի առաջադրում բոլոր ոլորտներում:

Գրականության տեսություն

Բազմաթիվ վերլուծություններ են իրականացվել՝ փորձելով բացատրել Սինգապուրի տնտեսական հրաշքը: Այսօր Սինգապուրը ժամանակակից արդյունաբերական կենտրոն է, որն ունի դիվերսիֆիկացված տնտեսություն, և ձեռնարկությունների միջև առևտուրը շարունակում է հիմնական դերն ունենալ իր տնտեսության զարգացման մեջ: Սինգապուրի բարգավաճման հիմնաքարը առաջին հերթին գրագետ տնտեսական քաղաքականությունն է, որը ներառում է օտարերկրացիների ներդրումների խթանումը, ազատ տնտեսական գոտիների ստեղծումը, մանր ու միջին բիզնեսի նկատմամբ պետական հոգածությունը և այլն:

Սինգապուրի տնտեսական աճի և տնտեսական կայունության շնորհիվ երկրում ներգրավված օտարերկրյա կապիտալը տարեցտարի շարունակում է աճել, և համաձայն մի շարք տնտեսագետների՝ Սինգապուրի տնտեսական զարգացման ռազմավարությունը հիմնվել է օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման, ներդրումային բարենպաստ միջավայրի և օտարերկրյա ներդրողների համար լայն հնարավորությունների ստեղծման վրա: Սինգապուրը գործարար հանրույթի կողմից սկսեց համարվել ներդրումային տեսանկյունից ամենահեռանկարային երկրներից մեկը:

Սինգապուրի 1960-1970-ական թվականների զարգացման ռազմավարությունը վերլուծվել է Կ. Ուինսթոնի կողմից¹: Համաձայն հեղինակի աշխատության՝ Սինգապուրը, ունենալով սահմանափակ բնական ռեսուրսներ, իրականացնում է արևմտյան անդրազգային կորպորացիաների ներգրավմանը միտված տնտեսական քաղաքականություն, ինչի շնորհիվ երկիրը կարողացավ արտադրել համաշխարհային շուկայում մրցունակ ապրանքներ: Սինգապուրի զարգացման ռազմավարական մոդելը ուսումնասիրվել է տարբեր ազգերի հեղինակների աշխատություններում: Այսպես, համեմատական վերլուծության միջոցով Լ. Ֆ. Պախոմովան բացահայտում է երկրների տնտեսական զարգացման ուղիների առանձնահատկությունները, նրանց հաջողությունները և ճախողումները տնտեսական աճի որոշ հարցերում²: Երկրի ներդրումային գրավչու-

¹ Koh Winston T. H., Singapore's Transition to Innovation-Based Economic Growth: Infrastructure, Institutions and Government's Role – 2006. – 143-160.

² Пахомова Л.Ф., Модели процветания (Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия). – М.: Институт востоковедения РАН, 2007, 256 с.

թյան համար կարևոր գործոնի՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարի՝ ուսումնասիրությամբ զբաղվել է Գ. Վ. Եֆիմովը: Ըստ հեղինակի՝ Սինգապուրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում հակակոռուպցիոն բաղադրիչը կարևոր դեր է խաղացել: Հեղինակների մի այլ խումբ² վերլուծել է Սինգապուրի քաղաքական և տնտեսական բնութագիրը և սահմանել այն հիմնարար գործոնները, որոնք ազդել են քաղաքական վերնախավի և տնտեսության կայացման վրա, օրինակ՝ թե ինչ ազդեցություն են ունեցել բազմամշակութայնությունը, տարածքը, աշխարհագրական դիրքը երկրի տնտեսության մեջ արտաքին շուկաների դերի բարձրացման գործում: Ինչպես նաև հեղինակների կողմից ուշադրություն է դարձվում Սինգապուրում զարգացող այնպիսի ոլորտների, ինչպիսիք են առևտուրը, վերամշակումը, բանկային ծառայությունները, ապահովագրությունը, մարքեթինգը, փոխադրումները և կապը: Հեղինակները կարևորում են նաև պետության ձևավորման պատմական համատեքստը: Իսկ մեկ այլ հեղինակի՝ Վ. Հաֆի մենագրությունը³ ներառում է Սինգապուրի զարգացման առանձին փուլերը՝ գաղութային շրջան, Մեծ Բրիտանիայից անկախացման շրջան և անկախ, գլոբալ քաղաքի կայացման ժամանակակից փուլեր՝ կենտրոնանալով տարբեր տարիների տնտեսական ցուցանիշների վրա, և նկարագրում է առանձին իրադարձություններ, որոնք ազդել են «Ժողովրդական գործողություն» կուսակցության որոշումների վրա: Էդգար Շեյնի «Բազմավարական պրագմատիզմ. Սինգապուրի տնտեսական զարգացման մշակույթը»⁴ մենագրությունը, որը հրատարակվել է 1966 թ., նվիրված Տնտեսական զարգացման խորհրդի՝ կիսապետական մի մարմնի կողմից ստեղծված քաղաքական մշակույթին, որը կարողացավ հասնել տնտեսության մեջ անմիջական ներգրավվածության՝ միաժամանակ պահպանելով արտաքին և ներքին շուկաների ճկունությունը և ձեռնարկատիրական ազատությունը: Հեղինակը նկարագրում է, թե Տնտեսական զարգացման խորհրդի կողմից նախաձեռնված կառավարչական գործընթացները ինչպես ազդեցին հանրապետության տնտեսական աճի վրա: Նա նշում է, որ Տնտեսական զարգացման խորհուրդը պարզեցրել է հարկային խթանման սխեմաները՝ ներդրողների ավելի մեծ հոսք ներգրավելու համար: Օրինակ՝ 1970-ականների վերջին հարկային արտոնությունները տրվել են տեղական արտադրողներին: 1976 թ. մեկնարկվեց փոքր արդյունաբերական ձեռնարկություններին ֆինանսավորելու ծրագիրը, իսկ արդեն 1985-ից այն տարածվեց նաև ծառայությունների ոլորտում փոքր ձեռնարկությունների վրա: 1987 թվականին վարկերի ընդհանուր ծավալը հասավ 141 միլիոն դոլարի: Էդգար Շեյնի աշխատանքում Տնտեսական զարգացման խորհուրդը հետազոտության հիմնական օբյեկտներից մեկն է: Մեկ

¹ Ефимов Г.В., Борьба с коррупцией в Сингапуре // Азия и Африка сегодня, 2002, №9.

² Krause L.B., The Singapore economy reconsidered. Institute of Southeast Asian Studies, 1987, p. 231.

³ Huff W.G., The economic growth of Singapore: Trade and development in the Twentieth century. Department of economics, University of Glasgow, Cambridge University Press, 1994.

⁴ Schein E.H., Strategic Pragmatism: The Culture of Singapore's Economic Development Board. Cambridge, the MIT Press, 1996.

այլ հեղինակ՝ Մանու Բասկարանը, «Սինգապուրի տնտեսության մարտահրավերները»¹ հոդվածում վերլուծում է Սինգապուրի տնտեսության արտաքին և ներքին մարտահրավերները, գնահատվում են աշխատանքային քաղաքականությունը, անշարժ գույքի շուկան, շուկայի մրցունակությունը: Հաջորդ հեղինակը՝ Ալի Մ. Նիզամուդդինը, իր հոդվածում² շեշտը դնում է այն փաստի վրա, որ Սինգապուրում արդիականացման գործընթացը անբաժանելիորեն կապված է օտարերկրյա ներդրումների ոլորտում լիբերալ քաղաքականության հետ՝ ուղղված համաշխարհային տնտեսությանն ինտեգրվելուն: Պրոֆեսոր Ջոն Կուանը 30 տարի շարունակ գրում է ասիական երկրներում պետական կառավարման մասին: Ջոն Կուանը վերլուծել է Սինգապուրի վարչական բարեփոխումները և պետական քաղաքականությունը իր «Պետական կառավարումը սինգապուրյան ձևով» և «Վարչական բարեփոխում և զարգացման կառավարում Սինգապուրում: Սինգապուրի բնակարանաշինության հիմնադրամի և Ջարգացման խորհրդի համեմատական ուսումնասիրություն»³ աշխատություններում: Իսկ Մ. Շամսուլ Հաքեի «Պետական վարչարարությունը և կառավարումը Սինգապուրում»⁴ աշխատությունը նվիրված է երկրի պետական կառուցվածքին, քաղաքական համակարգին և վարչաքաղաքական հարաբերություններին, ինչպես նաև վերջին շրջանում իրականացվող բարեփոխումների, շուկայական քաղաքականության, կառուցվածքային և ֆունկցիոնալ փոփոխությունների գերազանցապես միկրո մակարդակի վերլուծությանը:

Բացի հոդվածներից, գրքերից և աշխատություններից, կան նաև հուշեր և հարցազրույցներ Սինգապուրի նախկին վարչապետ Լի Կուան Յուից (1923-2015), մասնավորապես՝ այնպիսի աշխատանքներ, ինչպիսիք են «Սինգապուրյան հրաշքը»⁵, «Երրորդ աշխարհից դեպի առաջին. Սինգապուրյան պատմությունը 1965-2000 թթ.»⁶, ինչպես նաև Լի Կուան Յուի հարցազրույցները և զրույցները Թոմ Փլեյթի հետ, երբ դրանք միավորվել են մեկ աշխատության մեջ՝ «Քաղաքացի Սինգապուր կամ ինչպես են ազգեր ստեղծում»⁷: Լի Կուան Յուն իր գրքերում ուսումնասիրում է նախկինում չիրապարակված կառավարական և պաշտոնական փաստաթղթերը, ինչպես նաև խոսում է այն ջանքերի մասին, որոնք

¹ Bhaskaran Manu. Challenges facing the Singapore economy [Электронныйресурс] // Southeast Asian Affairs, 2014, p. 290-302. URL: <https://www.jstor.org/stable/44112079> - доступ свободный. Дата обращения: 01.11.2018.

² Nizamuddin A. M., Multinational corporations and economic development: the lessons of Singapore. International Social Science Review, 2007, p. 149-162.

³ Quah J. S. T., Administrative Reform and Development Administration in Singapore: A Comparative Study of the Singapore Improvement Trust and the Housing and Development Board. Florida State University, 1996, p. 160.

⁴ Haque M.S., Public Administration and Public Governance in Singapore. Daeyoung Moonhwas Publishing Company, 2009, p. 246-271.

⁵ Ли К. Ю., Сингапурское чудо. АСТ. М., 2015, с. 210.

⁶ Ли К. Ю., Сингапурская история. Из третьего мира в первый / МГИМО. МИД России; 2005, с. 420.

⁷ Плейт Т., Беседы с Ли Куан Ю. Гражданин Сингапур, или как создают нации. ЗАО «Олимп-Бизнес», 2014, с. 232.

գործադրվել են Հարավարևելյան Ասիայի կղզի-պետության գոյատևման համար, բացատրում է, թե ինչպես վարչակազմը կարողացավ վերջ տալ երիտասարդ պետության անվտանգությանը կոմունիստական սպառնալիքին և սկսեց պետության կառուցման դժվարին գործընթացը, ինչպես նաև ներկայացնում է քաղաքական ընդդիմախոսների նկատմամբ իր կոպիտ մոտեցումն ու մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության վերաբերյալ իր ոչ ավանդական հայացքները:

Հետազոտության տեսամեթոդական հիմքերը

Սինգապուրի տնտեսական հրաշքի վերլուծության հիմնական նպատակն է պարզել՝ արդյո՞ք իրականացված բարեփոխումները կամ դրանց որոշ տարրեր կարող են արդյունավետորեն տեղայնացվել Հայաստանի Հանրապետությունում: Այդ պատճառով նախ անհրաժեշտ է պարզել այն նմանություններն ու տարբերությունները, որոնք առկա են Սինգապուրի և Հայաստանի միջև: Վերլուծությունը կիրականացնենք երկու ուղղությամբ. նախ կքննարկենք այն նմանություններն ու տարբերությունները, որոնք առկա էին նորանկախ Հայաստանում և նորանկախ Սինգապուրի միջև՝ պարզելու համար, թե արդյո՞ք ՀՀ-ն նախորդ 30 տարիների ընթացքում կարող էր հասնել նմանատիպ հաջողությունների, և որոնք էին այն բացթողումները, որոնց արդյունքում ՀՀ-ն չկարողացավ ապահովել տնտեսական հրաշք անկախության գրեթե 30 տարիների ընթացքում: Այնուհետև կվերլուծենք ներկայիս Հայաստանի և նորանկախ Սինգապուրի նմանություններն ու տարբերությունները՝ հասկանալու համար՝ ինչ է անհրաժեշտ իրականացնել այս պահից ի վեր, որպեսզի Հայաստանը առաջիկա 30-50 տարիների ընթացքում ունենա էական թոփաքաճ զարգացում: Նշյալ նպատակներին հասնելու համար կկիրառենք համեմատական վերլուծության, ինչպես նաև քննական վերլուծության մեթոդը: Վերլուծության համար վիճակագրական տվյալները վերցված են Համաշխարհային բանկի¹, ինչպես նաև ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի² տվյալների բազայից:

Հիմնական վերլուծություն

Դիտարկենք նորանկախ Սինգապուրի և նորանկախ Հայաստանի նմանություններն ու տարբերությունները:

Մալայզիայից առանձնանալուց հետո Սինգապուրը հայտնվեց բարդ կացության մեջ. չունեւ բանակ, զրկվել էր արտաքին տնտեսական կապերի գերակշիռ մասից, գտնվում էր հակամարտող Ինդոնեզիայի և Մալայզիայի միջև, ուստիև ակամայից մշտապես գտնվում էր հակամարտության վտանգի տակ: Անկախություն ձեռք բերելու ժամանակաշրջանում Սինգապուրում շատ բարձր մակարդակի էր հասնում կոռուպցիան: Գրեթե նույն իրավիճակում էր գտնվում Հայաստանը 1990-ականներին. ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ՀՀ-ն կորցրել էր

¹ [https:// worldbank.org/](https://worldbank.org/)

² <https://armstat.am>

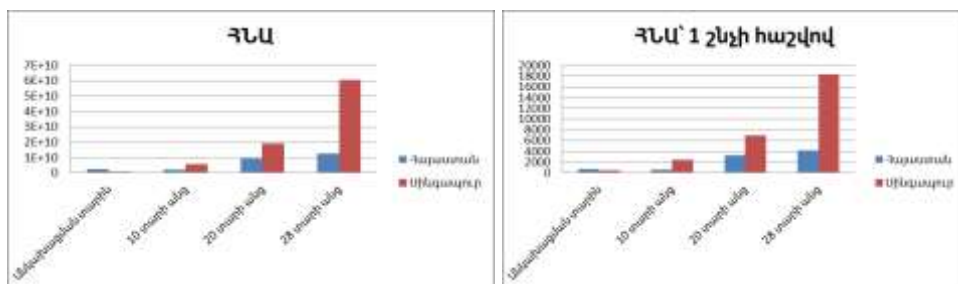
արտաքին տնտեսական բոլոր կապերը, գտնվում էր պատերազմական իրավիճակում, հարևան 4 երկրներից 2-ի հետ սահմանները փակ էին, ինչպես նաև Սպիտակի երկրաշարժի արդյունքում կորցրել էր տնտեսական հզորությունների գրեթե 40%-ը: Սրանք երկու երկրների մեկնարկային պայմանների նմանություններն էին: Ինչպես Սինգապուրի, այնպես էլ Հայաստանի պարագայում զարգացման սկզբնական շրջանում պետք էր հիմնվել էժան աշխատուժի առկայության վրա: Դիտարկելով մի շարք երկրների թռիչքաձև աճի մոդելները՝ կարող ենք տեսնել, որ դրանք բոլորը սկզբնական ժամանակահատվածում հիմնվել են էժան աշխատուժի միջոցով զարգացման վրա: Այսպես՝ Ճապոնիան, օգտագործելով էժան աշխատուժի առավելությունը, թռիչքաձև աճ գրանցեց այնքան ժամանակ, մինչև որ երկրի տնտեսության որակապես զարգանալու արդյունքում թանկացավ նաև աշխատուժը: Այնուհետև Ճապոնիան թևակոխեց կայուն տնտեսական աճի փուլը, իսկ էժան աշխատուժի մոդելով աճի սկզբունքը որդեգրեցին Հարավային Կորեան, Թայվանը, Սինգապուրը, Հոնկոնգը և այլն, որոնք ևս հասնելով զարգացման որոշակի փուլի՝ կայուն տնտեսական աճը շարունակեցին թանկ աշխատուժի պարագայում: Ներկայումս էժան աշխատուժի մոդելով արագ աճ արձանագրում է Չինաստանը: Կլինի՞ Հայաստանը այս երկրների շարքում՝ կախված է ինչպես պետական քաղաքականությունից, այնպես էլ յուրաքանչյուրիցս:

Այդուհանդերձ, երկու երկրների մեկնարկային պայմաններում առկա էին նաև տարբերություններ: Մասնավորապես՝ Սինգապուրը բնական ռեսուրսներ չուներ, նույնիսկ խմելու ջուրը բերվում էր Մալայզիայից: Հայաստանը ևս հարուստ չէ բնական ռեսուրսներով, սակայն ունի քաղցրահամ խմելու ջրի, ինչպես նաև մի շարք հանքանյութերի պաշարներ: Սինգապուրը, ի տարբերություն Հայաստանի, գրեթե չուներ գյուղատնտեսության համար պիտանի հողեր. նրա հողային տարածքը մշտապես արհեստականորեն մեծացվել է՝ շնորհիվ հողի մեկիորդացման աշխատանքների: Տարբեր են նաև կլիմայական պայմանները. Սինգապուրը գտնվում է հասարակածային գոտում, ուստի տարվա ամենացուրտ և ամենատաք ամիսների ջերմաստիճանները այստեղ տարբերվում են 6-7 աստիճանով, եղանակը հիմնականում խոնավ է: Հայաստանին բնորոշ է չորային եղանակը՝ հստակ արտահայտված տարվա 4 եղանակներով: Բացի այդ, Սինգապուրի տարածքը անհամեմատ փոքր էր Հայաստանի տարածքից: Տարբեր էին նաև երկու հանրապետությունների կառավարման մոդելները. Հայաստանը նախագահական հանրապետություն էր, իսկ Սինգապուրը՝ խորհրդարանական: Սինգապուրի կարևոր առանձնահատկությունն այն էր, որ երկիրը սեփական ժողովուրդ չուներ: Բնակչության շուրջ երեք քառորդը չինացիներ էին, 15%-ը՝ մալայացիներ, ակտիվ փոքրամասնությունը՝ հնդիկներ: Այդ խմբերի միջև հարաբերությունները միշտ չէին հարթ: Փոխարենը՝ ՀՀ հիմնական բնակչությունը տեղաբնակ հայեր են: Տարբեր էր նաև Հայաստանի և Սինգապուրի բնակչության մենթալիտետը, ինչպես նաև կառավարման եղանակը. Սինգապուրը, ի տարբերություն Հայաստանի, սկզբնական շրջանում առհասարակ զերծ մնաց

ժողովրդավարության ներդրումից, կառավարության որոշումները քննադատելու համար ընդդիմության շատ ներկայացուցիչներ բանտարկվեցին, ամբողջապես վերահսկվում էր լրատվամիջոցների գործունեությունը: Սա, իհարկե, դժգոհություններ էր առաջացնում հասարակության շրջանում, այդուհանդերձ մարդիկ սիրում էին վարչապետին և վստահում էին նրա ազնիվ մղումներին: Հայաստանում, թերևս, փորձ էր արվում առավել ժողովրդավարական մեթոդների կիրառմամբ պետական քաղաքականություն իրականացնելու, այդուհանդերձ հասարակությունը դժգոհ էր, և, որպես կանոն, դժգոհություն արտահայտող հատվածն ամենևին էլ սիրով լցված չէր իշխանության հանդեպ: Մեկ այլ էական տարբերություն ևս. ի տարբերություն Հայաստանի՝ Սինգապուրի բնակչության գերակշիռ մեծամասնությունն աղքատ էր:

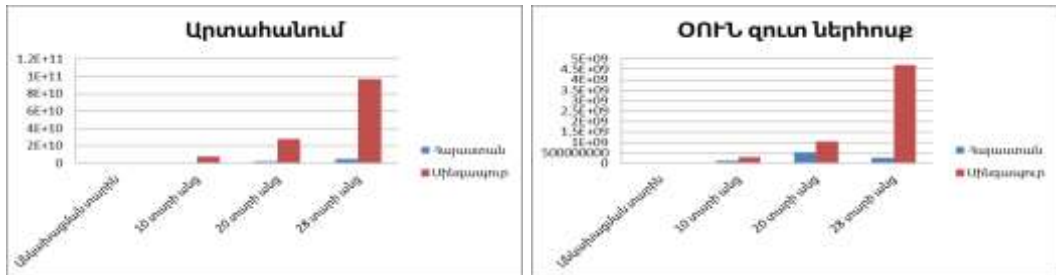
Այս ծանր պայմաններից դուրս գալու նպատակով Սինգապուրի առաջնորդները որդեգրեցին տնտեսական և քաղաքական երկարաժամկետ ռազմավարություն՝ մեծ ուշադրություն դարձնելով կրթության, անվտանգության, առողջապահության ոլորտների և ենթակառուցվածքների զարգացման վրա: Ինչպես Սինգապուրի, այնպես էլ Հայաստանի պարագայում ակնհայտ էր, որ հնարավոր չի լինի առաջանցիկ աճ ապահովել միայն տեղական կապիտալի ներդրման արդյունքում, և երկու երկրներն էլ որդեգրեցին ՕՈՒՆ ներգրավման քաղաքականություն: Այդուհանդերձ, անկախացումից գրեթե 30 տարի անց Հայաստանը դեռևս աչքի չի ընկնում ՕՈՒՆ զուտ ներհոսքի մեծ ծավալներով (0,3 մլրդ ԱՄՆ դոլար՝ 2018 թ., Սինգապուրն այս ցուցանիշին հասել էր անկախացումից 10 տարի անց), մինչդեռ Սինգապուրում անկախացումից 30 տարի անց ՕՈՒՆ ներհոսքը կազմում էր 11.5 մլրդ ԱՄՆ դոլար (1995 թ.): Թերևս այստեղ արդարացված չէ այն միջոց, թե փոքր ներքին սպառման շուկա ունեցող երկրները չեն կարող մեծածավալ ՕՈՒՆ ներհոսքի համար գրավիչ լինել, քանզի 1965 թ. Սինգապուրն ուներ 2 միլիոնից էլ քիչ բնակչություն:

Դիտարկենք մի քանի ցուցանիշների փոփոխությունը անկախացման առաջին 28 տարիների համար (տե՛ս գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. ՀՆԱ-ն և 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն Հայաստանում և Սինգապուրում՝ արտահայտված ԱՄՆ դոլարով

Ինչպես նկատելի է, թե՛ ՀՆԱ-ի, թե՛ 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի ցուցանիշը մեկնարկային տարում առավել բարձր էր Հայաստանում, այդուհանդերձ վարվող պետական քաղաքականության արդյունքում հետագա զարգացումները երկու երկրներում խիստ անհամաչափ էին: Համանման պատկեր է առկա նաև արտահանման և ՕՌՆ զուտ ներհոսքի պարագայում (տե՛ս գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2. Արտահանման և ՕՌՆ զուտ ներհոսքի դինամիկան անկախության 28 տարիներին Հայաստանում և Սինգապուրում՝ արտահայտված ԱՄՆ դոլարով

Ակնհայտ է, որ նշյալ 2 ցուցանիշների մասով ևս Սինգապուրը, ի տարբերություն Հայաստանի, արձանագրել է թռիչքաձև աճ:

Վերլուծենք այն գործիքակազմը, որի շնորհիվ Սինգապուրի կառավարությանը հաջողվեց արձանագրել տնտեսության թռիչքաձև աճ: Տնտեսական գործիքակազմում պայմանականորեն կարելի է տարանջատել իրականացված քայլերը 3 հիմնական ուղղություններում՝ ընդհանուր տնտեսական քաղաքականություն, ներդրումային և հարկային քաղաքականություն, դրամավարկային և արժույթային քաղաքականություն: Ընդհանուր տնտեսական, ինչպես և մյուս բոլոր քաղաքականություններն իրականացվել են մի քանի փուլով: Նախնական փուլում ընդհանուր տնտեսական քաղաքականությունը միտված էր առևտրի ազատականացմանն ու արտահանմանն ուղղված արդյունաբերության զարգացման համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելուն: Առաջին 5 տարիներին այս նպատակով ամենահեռանկարային ոլորտ էր համարվել էլեկտրոնիկայի արտադրությունը: Դրան հաջորդեց գիտատար և կապիտալատար արտադրության զարգացմանը նպաստող պայմանների ստեղծումը (համակարգիչների արտադրություն, ճշգրիտ մեքենաշինություն, նավթավերամշակում), ստեղծվեց վենչուրային հիմնադրամ, որի հիմնական նպատակը նորարարական նախագծերի ֆինանսավորումն էր, ինչպես նաև գիտահետազոտական կենտրոնների և արդյունաբերության սերտ համագործակցության խթանումը: Այս շրջանում սկիզբ դրվեց Սինգապուրի՝ որպես միջազգային ֆինանսական կենտրոնի զարգացմանը: Բարեփոխումների հաջորդ փուլն ուղղված էր արտադրության և արտահանման բազմազանեցմանը՝ հոգուտ բարձր ավելացված արժեք ստեղծող արտադրությունների՝ բարձր տեխնոլոգիաների, բիոտեխնոլոգիաների, քիմիական ապրանքների, ինչպես նաև ֆինանսական և բանկային ծառայություն-

ների ստեղծում և արտահանում: Այս ժամանակահատվածում ստեղծվեց նաև Սինգապուրի ֆոնդային բորսան: Սրանք էին այն հիմնաքարերը, որոնց շնորհիվ Սինգապուր ներհուսեց բազմաթիվ վերազգային կորպորացիաների կապիտալը: Բարեփոխումների հաջորդ փուլում զարկ է տրվում ծառայությունների արտադրության և արտահանման բազմազանեցմանը. բանկային և ֆինանսական ծառայությունների կողքին իրենց ուրույն տեղն են գրավում բժշկական, կրթական, տրանսպորտային, լոգիստիկ և այլ ծառայությունների արտադրությունն ու արտահանումը, իսկ արդյունաբերությունն աստիճանաբար անցում է կատարում նորարարական մոդելների կիրառմանը:

Ներդրումային և հարկային քաղաքականությունը բոլոր փուլերում համահունչ էր ընդհանուր տնտեսական քաղաքականությանը, ուստիև իրականացվում էր ՕՈՒՆ ներգրավման ակտիվ քաղաքականություն, իսկ բարեփոխումների յուրաքանչյուր փուլում հարկային արտոնություններ էին ստանում այն ոլորտում գործող ձեռնարկությունները, որը տվյալ ժամանակահատվածում հեռանկարային էր համարվել կառավարության կողմից: Սկզբնական փուլում այդպիսիք էին արտահանման ուղղվածության արտադրությունները, ապա՝ գիտատար և կապիտալատար ոլորտները, օֆշորային բանկային ծառայությունները: 1980-ականներից հարկային քաղաքականությունն առանձնացավ ևս մեկ կարևոր միտումով. տեղի ունեցավ եկամտահարկի և շահութահարկի աստիճանական նվազեցում: Դրամավարկային և արժույթային քաղաքականության բարեփոխումները ներառում են հետևյալ միջոցառումները. դրամավարկային կարգավորման ուղղակի մեթոդներից աստիճանաբար անցում կատարվեց շուկայական կարգավորման եղանակի, ստեղծվեց Սինգապուրի ազգային արժույթը՝ սինգապուրյան դոլարը, որը ակտիվորեն կապակցվեց այլ միջազգային արժույթների հետ՝ լողացող փոխանակային կուրսի կիրառմամբ: Բարեփոխումների հաջորդ փուլում Սինգապուրի կառավարությունն իսպառ հրաժարվեց տոկոսադրույքի կարգավորումից՝ թողնելով այն առաջարկ-պահանջարկ սկզբունքով ինքնակարգավորման վրա, և անցում կատարեց արժույթի փոխարժեքի կարգավորմանը՝ որդեգրելով լողացող կարգավորվող փոխարժեքի քաղաքականություն: Ժամանակ առ ժամանակ կառավարությունն իրականացնում էր նաև գնաճի նպատակադրման և անհրաժեշտության դեպքում՝ զսպման քաղաքականություն:

Ներդրումների ներգրավման ակտիվ քաղաքականության հաջողության հիմնական պատճառներից կարող ենք նշել հետևյալները. հավասար պայմանների ստեղծումը ներքին և օտարերկրյա ներդրողների համար, սեփականության սահմանափակումների բացակայությունը, հարկային արտոնությունները, կառավարության կայուն քաղաքականությունը՝ ուղղված օտարերկրյա ներդրողներին: Ներդրումների ներգրավման քաղաքականության հաջողության գրավականներից մեկն էլ այն էր, որ Սինգապուրի կառավարությունը գիտակցեց ենթակառուցվածքների զարգացման բարձր աստիճանի անհրաժեշտությունը: Ներկայումս Գլոբալ մրցունակության համաթվի բոլոր ենթասյուններով

Սինգապուրն աշխարհում գրավում է առաջատար դիրքեր՝ շնորհիվ գերզարգացած ենթակառուցվածքների: Բացի այդ, ներդրումների ներգրավման կարևոր նախադրյալներից մեկը հանդիսացավ 1961 թ. Սինգապուրի տնտեսական զարգացման գործակալության ստեղծումը, որը հանդես էր գալիս որպես միասնական պատուհան օտարերկրյա ներդրողներ ներգրավելու հարցում: Ներդրողների համար գրավիչ էին նաև Սինգապուրի հարկերի ցածր տոկոսադրույքները, ինչպես նաև հարկատեսակների պարզությունը: Առկա են հարկային արտոնություններ հատկապես բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում հիմնադրվող օտարերկրյա կազմակերպությունների համար, որոնք կարող են ընդհուպ մինչև 10 տարի ազատվել հարկերից: Հարկերից ազատված է նաև շահաբաժիններից ստացված շահույթի հայրենադարձումը: Օտարերկրյա և նաև տեղական ներդրումների ներգրավման համար կառավարությունը որոշակի ժամանակահատվածով ազատում էր արտադրական գործունեություն իրականացնող փոքր ձեռնարկություններին:

Իսկ ահա ֆինանսական ոլորտի ակտիվ զարգացման նպատակը ոչ միայն Սինգապուրի արտադրության և արտահանման խթանումն էր, այլև տնտեսության մասնագիտացված ուղղության ստեղծումը. կարճ ժամանակահատվածում Սինգապուրը, օգտագործելով ժամային գոտու իր առավելությունը, դարձավ համաշխարհային ֆինանսական կենտրոններից մեկը: Ներկայումս Սինգապուրի ֆինանսական ոլորտի գերակշիռ մասը բաժին է ընկնում բանկային գործարքներին, դրան հաջորդում են արժույթայինը, արտաբորսայական ֆինանսական ածանցյալների առքուվաճառքը, ապահովագրական գործարքները և բորսային առևտուրը:

Բարեփոխումները տարածվում էին ոչ միայն տնտեսական, այլև մյուս բոլոր ոլորտների վրա: Արդյունքում իրականացվեց լայնածավալ հակակոռուպցիոն քաղաքականություն, որի շրջանակներում բանտարկվեցին անգամ վարչապետի մտերիմները: Ակտիվ սոցիալական քաղաքականության արդյունքում սինգապուրի բնակչության գրեթե 90%-ն ապահովվեց սեփական բնակարաններով: Կրթական բարեփոխումների արդյունքում էապես մեծացավ հասարակության կրթական մակարդակը, որի շարունակականությունը հանգեցրեց բարձր որակավորում ունեցող կադրերի մեծ քանակի, ինչը ևս օտարերկրյա ներդրողների ներգրավման հիմնական գործիքներից է: Ներդրվեց առողջապահության ապահովագրության համակարգ, որի զուգակցումը առողջ ապրելակերպի պետական քարոզարշավների հետ նպաստեց, որ Սինգապուրի բնակչությունը արդեն մեր օրերում համարվի աշխարհի ամենաառողջներից մեկը:

Ինչպես նկատել ենք, Սինգապուրի հաջողության հիմնասյուներից է նաև կոռուպցիայի դեմ լայնածավալ պայքարը: Այս քաղաքականության համատեքստում կտրուկ բարձրացվեցին դատավորների աշխատավարձերը, դատական պաշտոններում ներգրավվեցին «լավագույն մասնավոր փաստաբանները»: Սինգապուրյան դատավորի աշխատավարձը տարեկան հասավ մի քանի հարյուր հազար դոլարի (իսկ 1990-ական թվականներին՝ արդեն ավելի քան 1 մլն դո-

լարի): Պատասխանատու պաշտոններ զբաղեցնող քաղաքացիական ծառայողների աշխատավարձերը բարձրացվեցին մասնավոր ձեռնարկությունների թուփմենեջերներին բնորոշ մակարդակի, ինչը թույլ տվեց այս պաշտոններում ընդգրկել լավագույն փորձառու մասնագետներին:

Հարկ է նշել, որ վերոնշյալ սկզբունքները միայն ընդհանրական պատկերացում են տալիս Սինգապուրի տնտեսական հաջողությունը ձևավորած գործիքների մասին: Իրականում հաջողության բացահայտման համար շատ կարևոր է յուրաքանչյուր քաղաքականության շրջանակում առկա իրավիճակի, դրա համար կիրառվող գործիքակազմի և դրանցից յուրաքանչյուրի նրբությունների հաշվառումը: Այս քայլերի իրականացումը մեզ հնարավորություն կտա ներկայացնել Սինգապուրի հաջողության բանալիների արդյունավետ տեղայնացման հնարավորությունը Հայաստանում:

Այդուհանդերձ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ ներկայիս Հայաստանն ու 1960-ականների Սինգապուրն էապես են տարբերվում իրարից թե՛ տնտեսությունների զարգացման աստիճանով, թե՛ արտաքին տնտեսական և քաղաքական միջավայրի տեսանկյունից: Մասնավորապես՝ տեխնոլոգիաների հնացման ցիկը 1960-ականներին 15-20 տարի էր՝ ի տարբերություն ներկայիս 2-3 տարվա: Բայց և այնպես, արտաքին գործոնների նմանությունը Սինգապուրի և ներկայիս Հայաստանի համար ևս պահպանվում է. այժմ ևս առկա է հակամարտությունների վտանգը, ինչպես նաև ոչ բարիդրացիական հարաբերությունները հարևան Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ: Այժմ ավելացել է մեկ նմանություն ևս. կառավարման ձևը ներկայիս Հայաստանում ևս խորհրդարանական հանրապետությունն է, ինչպես նորանկախ Սինգապուրում էր:

Եվ քանի որ ներկայիս Հայաստանում Սինգապուրի զարգացման մոդելը այլևս արդյունավետորեն չի աշխատի, այդ պատճառով մենք առանձնացրել ենք Սինգապուրի հաջողության այն գործիքները, որոնք ներկայումս կարող են արդյունավետորեն տեղայնացվել ՀՀ տնտեսությունում: Այս հիմքով մենք առանձնացրել ենք այն հնարավոր ծուղակները, որոնք կարող են շեղել ՀՀ տնտեսությունը առաջանցիկ աճի ճշմարիտ ուղուց:

ՀՀ ներկայիս քաղաքականությունը թերևս հարում է Սինգապուրում իրականացված կոռուպցիայի դեմ պայքարի հիմնական սկզբունքներին, սակայն տվյալ պարագայում մենք կարող ենք բախվել ձախողման միաժամանակ 2 ծուղակների՝ **Ժողովրդավարության ծուղակի և մեդալի երկու կողմերի անհամադրելիության ծուղակի**: Ժողովրդավարության ծուղակի իմաստն այն է, որ պետական պաշտոնյաների աշխատավարձերի բարձրացումը մեզանում շատ հաճախ հանդիպում է բնակչության դիմադրությանն ու դժգոհությանը, և նման դիմադրությանը տեղի տալու պարագայում կարելի է կորցնել փորձառու կադրերի պետական կարևորագույն պաշտոններում ներառելու հնարավորությունը: Այդուհանդերձ, այս ծուղակից խուսափելու պարագայում անհրաժեշտ է մեծ զգուշավորություն՝ մեդալի երկու կողմերի անհամադրելիության ծուղակում չհայտնվելու համար: Ներկայիս ՀՀ տնտեսությունում դեռևս պատասխանատու

պաշտոններում գրեթե ներառված չեն բազմամյա փորձառությամբ լավագույն մասնագետներ: Ներկայիս պետական կառավարման գործընթացը կծախողվի մեղալի երկու կողմերի անհամադրելիության ցանկացած իրավիճակում՝ և՛ այն դեպքում, երբ պատասխանատու պաշտոններում ներառված լինեն լավագույն մասնագետներ, որոնց աշխատավարձը չի համապատասխանի մասնավոր ոլորտում նրանց ստացած այլընտրանքին, և՛ այն դեպքում, երբ պատասխանատու պաշտոնների համար նախատեսվի մասնավորին համարժեք աշխատավարձ, սակայն այդ պաշտոնները վստահվեն ոչ լավագույն մասնագետների:

Սինգապուրի իշխանության տնտեսական քաղաքականության հաջողության գործիքներից մեկն էլ այն էր, որ կառավարությունը սկսեց հետևել երկրի զարգացման ռազմավարությանը մեթոդական ճշգրտությամբ: Նա իր դինամիկ քաղաքականությամբ, հեռատեսությամբ, հաստատականությամբ, ծանր աշխատանքով և ազնվությամբ Սինգապուրը «մեկ սերնդի» ընթացքում երրորդ կարգի երկրից դարձրեց աշխարհի առաջատար երկրներից մեկը: Կայուն զարգացման քաղաքականությունը շարունակվում է այսօր ևս: Մասնավորապես՝ 2018 թ. Սինգապուրի կառավարությունը մշակեց կայուն զարգացման ծրագիր, որում ներառված են 2030 թ. 17 թիրախներ՝ աղքատության և սովի վերացում, առողջություն և բարեկեցություն, որակյալ կրթություն, սեռերի հավասարություն, մաքուր ջրի և ջրահեռացման հասանելիություն բոլորի համար, մատչելի, վերականգնվող և կայուն էներգետիկ հասանելիություն բոլորի համար, պատշաճ աշխատանքի և ներառական տնտեսական աճի ապահովում, ճկուն ենթակառուցվածքների և նորարարական տնտեսության ապահովում, եկամուտների անհավասարության կրճատում, բոլոր տարածաշրջանների կայունության, ճկունության և ներառականության ապահովում, կայուն սպառման և արտադրության ապահովում, կլիմայի փոփոխության և դրա ազդեցությունների մեղմացման հրատապ միջոցառումների իրականացում, ջրային պաշարների պահպանողական և արդյունավետ օգտագործում, արդյունավետ հողօգտագործում, արդարադատության և այլ ինստիտուտների արդյունավետության ապահովում հասարակության բոլոր շերտերի համար, կայուն աճի համար հնարավոր բոլոր տեսակի համագործակցության օգտագործում: Նշված բոլոր թիրախների համար սահմանված են հստակ չափելի ցուցանիշներ, որոնք հնարավորություն կտան առաջիկա 10 տարիներին անշեղորեն հասնել թիրախավորված նպատակներին:

Ի տարբերություն ՀՀ-ում տարիներ շարունակ տիրում էր տնտեսական անկայունության մթնոլորտը՝ հարկադրույքների և հարկատեսակների պարբերաբար փոփոխություններ, պետական ռազմավարական և ոչ ռազմավարական ծրագրերի մշակում, որոնցում թիրախավորված ցուցանիշները, որպես կանոն, երբևէ իրականություն չէին դառնում, և դրանց բազմաթիվ դրույթներ երբեմն հակասում էին միմյանց: Այս ծուղակը կարելի է անվանել **անկայունության և անորոշության ծուղակ**: Սա թերևս առկա է նաև այսօր և որոշակի չափով օբյեկտիվ հիմքեր ունի առ այն, որ հասկանալի է՝ առկա հեղափոխության պայ-

մաններում անհրաժեշտ է փոփոխել տնտեսական գործունեության պայմանները՝ արդյունավետ զարգացման նպատակով: Այդուհանդերձ, երևույթի երկարաձգման ու շարունակականության պարագայում տնտեսությունը կարող է հայտնվել խոր անդունդում: Այս վտանգը մեր կողմից առանձնացվում է հատկապես այն պատճառով, որ դրա նախկին ծիլերը ներկայումս երևում են մշակվող մի շարք պետական ռազմավարական ծրագրերի մեջ: Մասնավորապես՝ ՀՀ գործարար միջավայրի բարելավման 2019-2024 թվականների (բաժին 5.11-5.13), Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման 2020-2024 թվականների (բոլոր բաժինները) և այլ ռազմավարություններ մեծամասամբ չեն ներառում որևէ հստակություն, դրանցում ներառված են վերացական իրականացվելիք միջոցառումներ, որոնց ո՛չ հասցեատերն է հայտնի, ո՛չ ժամկետը, ո՛չ էլ չափելիության թիրախային ցուցանիշ է ներկայացված, ուստիս նախ դրանց իրականացումն անհնար է վերահսկել, և բացի այդ՝ որևէ տնտեսվարող սուբյեկտ չի կարող այդ ռազմավարություններից հասկանալ, օրինակ, մոտակա 3-5 տարվա կտրվածքով ի՞նչ փոփոխություններ կարող է ակնկալել: Տվյալ պարագայում ՀՀ տնտեսությունը սպառնում է մեկ այլ ծուղակ ևս՝ իրականությունը ոչ ճշգրիտ ներկայացնելու կամ այլ կերպ ասած՝ **ջայլամի ծուղակը**: Այսպես՝ երբ մշակվող ռազմավարություններում մենք ներկայացնում ենք ոչ ճշգրիտ տվյալներ և մեր առջև դնում ենք ոչ ճշգրիտ նպատակներ, արդյունքում ռազմավարության իրականացման ժամկետի ավարտին անգամ ամենաարդյունավետ իրականացման պարագայում կանգնելու ենք կոտրած տաշտակի առջև: չի իրագործվելու ռազմավարության հիմնական առաքելությունը, իսկ դրա համար ծախսված գումարն ու ժամանակն այլևս անդառնալի կորած են լինելու: Մասնավորապես՝ երբ ՀՀ գործարար միջավայրի բարելավման 2019-2024 թթ. ռազմավարությունում թիրախավորվում է նախատեսվող միջոցառումների արդյունքում լինել գործարար և ներդրումային միջավայրի գրավչությամբ աշխարհի առաջին 15 երկրների շարքում, այնուհետև ռազմավարության հետագա շարադրանքում այս թիրախը նույնականացվում է Doing Business ինդեքսով 15-րդ տեղը գրավելու հետ, սա նշանակում է, որ ռազմավարության իրագործման ժամկետի ավարտին ՀՀ-ն, միևնույն է, չի լինելու գրավիչ ներդրումային և գործարար միջավայր ունեցող երկիր: Որպես ասվածի ապացույց նշենք, որ 2019 թ. Doing Business-ի տվյալներով Լիտվան զբաղեցնում է 14-րդ հորիզոնականը, Ադրբեջանը՝ 25-ը, իսկ, օրինակ, Ճապոնիան՝ 39-ը, Բելգիան՝ 45-ը, Լյուքսեմբուրգը՝ 66-ը: Արդյո՞ք սա նշանակում է, որ վերջին 3 երկրները ներդրումային ավելի քիչ գրավչություն ունեն, քան Ադրբեջանն ու Լիտվան: Ընդ որում՝ նույն երկրում ներդրումների հոսքը մեծացել է այն պարագայում, երբ նրա դիրքերը Doing Business վարկանիշային աղյուսակում վատացել են: Ուստիս ստիպված ենք փաստել, որ Doing Business վարկանիշային աղյուսակում բարձր դիրք գրավելն ու դիրքի բարելավումը չեն կարող հանդիսանալ ներդրումային գրավչության վրա ազդող էական գործոն, հատկապես որ տվյալ ցուցանիշի շրջանակում դիտարկվում են հիմնականում ընթացակարգային խնդիրներ, այլ ոչ հիմնարար

բարեփոխումներ: Առավել ևս ռազմավարությունում ներառված թիրախային ցուցանիշների հաշվարկման մեթոդաբանությունը սխալ է: Թիրախները և դրանց չափման մեթոդաբանությունը՝ 4.1 բաժնում նշվում է. «Սույն ռազմավարության շրջանակը միայն մասամբ է ներառված Գլոբալ մրցունակության ինդեքսի և Տնտեսական ազատության ինդեքսի հաշվարկման մեթոդաբանության հիմքում: Մասնավորապես, գլոբալ մրցունակության ինդեքսի հաշվարկման համակարգում սույն ռազմավարության շրջանակից ներառված գործոնների ընդհանուր կշիռը չի գերազանցում ինդեքսի հաշվարկման վրա ընդհանուր ազդեցության 15%-ը»: Այս պնդումն անհասկանալի է, քանի որ գլոբալ մրցունակության ինդեքսի հաշվարկում ներառված 116 ցուցանիշներից 86-ը էականորեն ազդում են գործարար միջավայրի զարգացման վրա, դրանց ազդեցությունը ընդհանուր ինդեքսի հաշվարկի վրա կազմում է ավելի քան 80%: Ուստի, եթե տվյալ ռազմավարության շրջանակում ներառված են գլոբալ մրցունակության ինդեքսի հաշվարկման վրա ընդհանուր 15% ազդեցություն ունեցող գործոններ, դա առնվազն նշանակում է, որ գործարար միջավայրի զարգացման վրա ազդող շատ մեծ թվով գործոններ չեն քննարկվել տվյալ ռազմավարության շրջանակում: Ռազմավարության Թիրախները՝ 4.2 բաժնում փորձ է արվել թիրախավորել Doing Business-ի ենթապոններում ՀՀ դիրքն այնպես, որ վերջնական արդյունքում ՀՀ դիրքը Doing Business վարկանիշային աղյուսակում լինի առնվազն 15-րդը: Ընդ որում՝ Ռազմավարության Հավելված 1-ում վերլուծվում են 15-րդ հորիզոնականում հայտնված երկրների միավորները մի քանի տարվա համար, և նշվում է. «Բոլոր դեպքերում տարեցտարի աճում է տվյալ տեղում հայտնվելու համար անհրաժեշտ միավորի թիվը»: Այս ամենով հանդերձ՝ ՀՀ-ի համար ընտրված թիրախները ոչ մի պարագայում հնարավորություն չեն տա հայտնվել առնվազն 15-րդ հորիզոնականում: Քննարկենք դրանցից մեկը: Շինարարական թույլտվությունների համար թիրախային միավոր է սահմանվել 80.83: 2019 թ. գեկույցում այս ցուցանիշի մասով 15-րդ հորիզոնականում գտնվում է Հյուսիսային Մակեդոնիան, որի միավորը 83.5 է: Ուստի հարց է առաջանում. ինչպե՞ս կարող է տարիներ անց ավելի ցածր միավոր հավաքած երկիրը զբաղեցնել առնվազն 15-րդ հորիզոնականը: Իսկ ռազմավարության SWOT վերլուծություն՝ 7-րդ բաժնում ներկայացված է չափազանց մակերեսային վերլուծություն, որը չի ներառում խնդիրների մանրակրկիտ ուսումնասիրություն: Ընդ որում՝ SWOT վերլուծությունը պետք է իրականացվեր ոչ թե ռազմավարության վերջում, այլ սկզբում, և առհասարակ իմաստ չունի ռազմավարության մեջ այն ներառել: Նմանատիպ իրավիճակում է նաև Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման 2020-2024 թվականների ռազմավարությունը, որում բազմաթիվ միջոցառումներ նախատեսվում են ՓՄՁ-ի համար՝ առանց հստակ տարանջատելու՝ տվյալ միջոցառումն անհրաժեշտ է փո՞քր, գերփո՞քր, թե՞ միջին ձեռնարկության համար: Այս հանգամանքները չհստակեցնելու պարագայում մենք մեծ հավանականությամբ պետական ֆինանսները կուղղենք սխալ հասցեականությամբ: Զայլամի ծուղակը թերևս ամենակործանարարներից է տնտե-

սության համար, քանզի այս ծուղակում հայտնվելու պարագայում մենք անարդյունավետ վատնում ենք մեր ֆինանսական և ժամանակային ռեսուրսները՝ թիրախավորելով զարգացման ոչ ճիշտ ուղի:

Տնտեսական քաղաքականության նման գործիքակազմի շրջանակում կարող ենք նշել Սինգապուրի զարգացման գործակալության և Զարգացման հայկական գործակալության ստեղծումը: Այդուհանդերձ, Զարգացման Սինգապուրյան գործակալության ստեղծումը մեծապես նպաստեց ՕՈՒՆ ներգրավմանը, Զարգացման հայկական գործակալության ստեղծումը՝ ոչ: Զարգացման հայկական գործակալության ձախողման պատճառները հետևյալն են. այն հիմնականում զբաղված էր վերլուծությունների իրականացմամբ, ուներ նույն գործառույթները, ինչ մի շարք պետական այլ կառույցներ, ուստիև պատասխանատվություն չէր կրում դրանց իրականացման, առավել ևս՝ ձախողման համար: Բացի այդ, ՀՀԳ-ն իրականացնում էր խորհրդատվություն առ այն, թե ինչ փաստաթղթեր են անհրաժեշտ այս կամ այն ապրանքի արտահանման կամ ներմուծման համար, որը, ըստ էության, իրականացնում էր նաև Էկոնոմիկայի նախարարության համապատասխան ստորաբաժանումը: Փոխարենը Սինգապուրի զարգացման գործակալությունը հանդիսացավ միասնական պատուհան օտարերկրյա ներդրողների համար և ուղղորդեց ներդրողներին անգամ ամենաաննշան խնդիրների առկայության պարագայում: Այսօր արդեն ակնհայտ է, թե վերոնշյալ 2 կառույցներից որի գործունեությունն էր առավել արդյունավետ երկրի զարգացման տեսանկյունից:

Այս տեսանկյունից շատ կարևոր է գիտակցել, որ պետական մի քանի կառույցների նույն գործառույթով օժտելը միանշանակ հանգեցնելու է լավագույն դեպքում այդ գործառույթի թերակատարմանը, իսկ վատագույն դեպքում՝ առհասարակ չիրականացմանը: Սա մեծ բեռ է պետության համար, քանզի ոչ միայն ձախողվում է որևէ պետական գործառույթի իրականացումը, այլև այդ ձախողման համար ֆինանսավորվում են միաժամանակ մի քանի պետական կառույց: Այս երևույթը պայմանականորեն կարելի է անվանել ***տնտեսական գործառույթների կրկնության ծուղակ***: Այս ծուղակն ամենավտանգավորներից է տնտեսության զարգացման համար: Անհրաժեշտ է նշել, որ այն առկա է նաև այսօրվա ՀՀ տնտեսությունում՝ հանձինս ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության և Բիզնես Արմենիա գործակալության, ինչպես նաև Էկոնոմիկայի նախարարության առանձին ստորաբաժանումների (օրինակ՝ Գործարար և ներդրումային միջավայրի բարելավման վարչության ու Ձեռներեցության զարգացման վարչության գործառույթները ամենայն հավանականությամբ հիմնականում կրկնվում են, նույնը կարելի է ասել նաև Սննդամթերքի անվտանգության վարչության ու Պարենային անվտանգության և ագրովերամշակման զարգացման վարչության, ինչպես նաև Գյուղատնտեսական ծրագրերի մշակման, ռեսուրսների օգտագործման և կոոպերացիայի զարգացման վարչության և Գյուղատնտեսության ծրագրերի իրականացման վարչության մասին): Այս ամենին ներկայումս ավելանում են նաև այլ կառույցներ, մասնավորապես՝ 2019 թ. տարեվերջին հայտնի

դարձավ, որ Էկոնոմիկայի նախարարության կազմում գործում է Ներդրումների աջակցման «Մեկ պատուհան» կենտրոնը, որի մասին հիշատակումը 2020 թ. հունվարի դրությամբ դեռևս բացակայում էր նախարարության կառուցվածքում:

Եզրակացություններ և առաջարկություններ

Ներկայացնելով այն ծուղակները, որոնք կարող են սպառնալ ՀՀ տնտեսական առաջանցիկ աճի ձեռքբերմանը, անհրաժեշտ ենք համարում այն ներկայացնել նաև համապատասխան միջոցառումների համախումբը, որը հնարավորություն կտա ՀՀ տնտեսությանը խուսափել նշյալ բոլոր ծուղակներից:

Մշակվող ռազմավարությունները անհրաժեշտ է քննարկել շահագրգիռ բոլոր կողմերի հետ, որոնք նաև կպարտավորվեն ներկայացնել արձանագրված թերությունների շտկման ուղիներ: Մասնավորապես՝ ՀՀ գործարար միջավայրի բարելավման 2019-2024 թթ. ռազմավարության SWOT վերլուծությունը պետք է իրականացվի ռազմավարության մշակման նախնական փուլում, որի արդյունքում կբացահայտվեն ՀՀ գործարար միջավայրի ուժեղ և թույլ կողմերը, հնարավորություններն ու վտանգները: Եվ միայն դրանց խորքային բացահայտումից հետո պետք է մշակվի ռազմավարություն, որը միտված կլինի առկա ուժեղ կողմերի պահպանմանն ու կատարելագործմանը, թույլ կողմերի հնարավորինս առավելագույն չափով նվազեցմանը, հնարավորությունների օգտագործմանը և ռիսկերը մեղմելուն ուղղված քայլերի մշակմանը: SWOT վերլուծության խորքային իրականացումը անհրաժեշտաբար պետք է պարունակի առնվազն 3 փուլով վերլուծություն՝

1. գործարարների խնդիրների բացահայտում նրանց շրջանում անցկացված սոցիոլոգիական հարցման միջոցով,

2. միջազգային վարկանիշային աղյուսակներում երկրի դիրքի և այն պայմանավորող գործոնների դինամիկայի, ինչպես նաև տարածաշրջանի կամ այլ թիրախային երկրների խմբի (օրինակ՝ ԵՏՄ) հետ համեմատական վերլուծություն,

3. գործարար միջավայրի վրա ազդող այլ ցուցանիշների դինամիկայի և երկրների թիրախային խմբի հետ համեմատական վերլուծություն:

Առնվազն այս 3 փուլերից հետո միայն դրանց արդյունքների ընդհանրացմամբ հնարավոր կլինի վեր հանել ՀՀ գործարար միջավայրի ուժեղ և թույլ կողմերը, հնարավորություններն ու վտանգները: Հակառակ դեպքում, եթե խորապես բացահայտված չեն վերոնշյալները, ապա ինչի՞ բարելավմանն է ուղղված ռազմավարությունը՝ բացահայտ խնդիրների՞, որոնք առանց որևէ վերլուծության պարզ են: Սա անթույլատրելի մոտեցում է ռազմավարության մշակման համար, քանի որ ռազմավարության հիման վրա հետագա 5 տարիների ընթացքում մշակվելու են գործողությունների ծրագիր և ժամանակացույց, որոնք փաստորեն միայն ակնհայտ խնդիրների լուծմանն են ուղղվելու՝ բաց թողնելով ուշադրությունից շատ կարևոր խնդիրներ: Սրա արդյունքում տնտեսությունը կա՛մ շատ փոքր տեմպերով կզարգանա, կա՛մ չի զարգանա: Մինչդեռ հետևելով Սինգապուրի օրինակին՝ մենք պարտավոր ենք հանգամանորեն վերլուծել մեր տնտե-

սության բոլոր խնդիրները, որից հետո միայն առաջադրել միջնաժամկետ կամ երկարաժամկետ ռազմավարական ծրագրեր, որպեսզի հնարավորություն ունենանք մոտակա 20-30 տարիներում ապրելու տնտեսապես հզոր Հայաստանում: Բացի այդ, անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր պետական ծրագրում հստակ չափելի թիրախներ նշել, որպեսզի հնարավոր լինի վերահսկել դրա իրագործումը ողջ ընթացքում, ինչպես նաև բացահայտված շեղումների պարագայում արագ վերացնել դրանք՝ անշեղորեն հետևելով և հասնելով վերջնական նպատակին, որը և կապահովի տնտեսական կայունություն, իսկ տնտեսվարող սուբյեկտներին էլ հնարավորություն կտա հստակ պատկերացումներ ունենալ վաղվա օրվա մասին:

Հաջորդը տնտեսական գործառույթների կրկնության ծուղակից խուսափելու միջոցառումներն են: Սինգապուրի տնտեսական հրաշքի ժամանակահատվածում իրականացվող քաղաքականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ յուրաքանչյուր պետական կառույց պետք է ունենա միայն իրեն ամրագրված գործառույթների համախումբ, որոնց իրականացման համար պատասխանատու կլինի միայն տվյալ կառույցը, իսկ ձախողման պարագայում կսահմանվեն հստակ միջոցառումներ: Սա հնարավորություն կտա խնայելու և առավել արդյունավետորեն օգտագործելու ֆինանսական, ժամանակային և մարդկային ռեսուրսները:

Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ միայն ծուղակներից խուսափելուն ուղղված քաղաքականությունը չի կարող հանգեցնել արագ աճի: Դրա համար անհրաժեշտ է ՀՀ-ում տեղայնացնել նաև Սինգապուրի տնտեսական քաղաքականության մի քանի հաջողված այլ գործիքներ: Մասնավորապես՝ ներդրումային առցանց հարթակի ստեղծում կամ նախկինում մշակված հարթակի էական բարեփոխում՝ ծրագրային համապատասխան լուծումների միջոցով: Սինգապուրի ներդրումային հարթակը լավագույններից է աշխարհում, և ստեղծվել է 2007 թ.՝ <https://www.investmentnetwork.sg>: Համանման մոդելով մեր կողմից առաջարկվում է ստեղծել ներդրումային առցանց հարթակ, որտեղ կհանդիպեն ներդրման կարիք և ներդրման հնարավորություն ունեցող տնտեսական սուբյեկտները: 2017 թ. Հայաստանի զարգացման հիմնադրամը մշակեց նման մի հարթակ՝ investmentprojects.am, որը, սակայն, շատ թերի էր և ներկայում անգամ չի էլ գործում անհայտ պատճառներով: Սինգապուրի մոդելով ստեղծվող կայքը կունենա առանձնացված բաժիններ՝ start-up-ի համար և տարբեր ոլորտներում գործող սկսնակ և ոչ սկսնակ բիզնեսների համար: Ներդրման կարիք ունեցողների համար կայքը կսահմանի պարտադիր դաշտեր, որոնք պետք է լրացվեն գրանցվելիս, այդ թվում՝ նաև էլեկտրոնային ստորագրություն: Նրանք մուտք կգործեն համակարգ առանձին մուտքանունով և գաղտնաբառով և կունենան հնարավորություն իրենց հատկացված օգտահաշվում ստանալ հարցեր կամ մեկնաբանություններ պոտենցիալ ներդրողներից՝ դրանց պատասխանելու հնարավորությամբ: Առաջարկվող մեխանիզմով հարթակը հնարավորություն կտա ներդրողներին միաժամանակ գումարներ ներդնել տարբեր նախագծերում կամ գործող ձեռնարկություններում՝ այսպիսով դիվերսիֆիկացնելով և

նվազեցնելով ռիսկերը: Մյուս կողմից՝ հարթակը հնարավորություն կտա նաև օտարերկրյա տնտեսական սուբյեկտներին ևս ներդրումներ իրականացնելու ներկայացված տարբեր նախագծերում: Բացի այդ, Սինգապուրի օրինակը ցույց է տալիս, որ շատ արդյունավետ է այն մոդելը, երբ կայքը նախատեսում է հնարավորություն նաև յուրաքանչյուր նախագծի համար անհրաժեշտ գումարի մի մասի ներդրման համար՝ հնարավորություն տալով տվյալ նախագծի համար անհրաժեշտ գումարը հավաքագրել տարբեր աղբյուրներից: Սա ունի 3 հիմնավորում. նախ՝ հնարավորություն կտրվի ներդրողին տարբերակել իր ներդրումային պորտֆելը, բացի այդ՝ հնարավորություն կտրվի նախագծի հեղինակին կախում չունենալ մեկ ներդրողից, և, ի վերջո, նախագծի հեղինակը կկարողանա առաջարկվող բոլոր ներդրողների հետ բանակցություններ վարելու և ընտրելու իր տեսանկյունից առավել վստահելիներին: Այսինքն՝ մեր առաջարկած մոդելում ընտրության հնարավորություն է տրվում ոչ միայն ներդրողին, որն առկա էր investmentprojects.am-ի պարագայում, այլ նաև նախագծի հեղինակին: Հետագա զարգացման պարագայում կայքը կունենա նաև համապատասխան բջջային հավելված՝ առավել ճկունություն ապահովելու համար: Հարկ է նշել նաև, որ կայքի ստեղծումը ինքնին չի կարող հանդիսանալ ներդրումների ներգրավմանն ուղղված քայլ: Անհրաժեշտ է նաև անհապաղ իրականացնել դրա առաջմղում արտերկրում ինչպես սոցիալական ցանցերի, այնպես էլ արտերկրում գործող ՀՀ ներկայացուցչությունների կամ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների ստորաբաժանումների միջոցով:

Ներդրումների ներգրավման Սինգապուրի հաջողված գործիքներից է նաև ներդրողներին պատասխանող «1 պատուհանի սկզբունքի» ներդրումը: Ի պատիվ մեր կառավարության՝ պետք է նշել, որ 2019 թ. վերջից այն արդեն իսկ ստեղծվել է ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության կազմում և արդյունավետ գործարկման պարագայում կարող է մեծ հաջողություններ արձանագրել:

Տեղական և օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման Սինգապուրի հաջողված գործիքներից է նաև պարբերաբար որոշակի ժամանակահատվածում ռազմավարական համարվող ոլորտներում հատկապես օտարերկրյա ձեռնարկություններին, ինչպես նաև արտադրական գործունեություն իրականացնող տեղական ձեռնարկություններին հարկային պարտավորություններից ազատելը: Կարծում ենք՝ այս գործիքները կարող են արդյունավետորեն իրականացվել նաև ՀՀ տնտեսությունում:

Մեր կարծիքով՝ սրանք են Սինգապուրի տնտեսական հրաշքին նպաստող գործիքակազմի այն հատվածները, որոնք արդյունավետորեն կարելի է տեղայնացնել ներկայիս ՀՀ տնտեսությունում և արձանագրել զգալի հաջողություններ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ефимов Г. В., Борьба с коррупцией в Сингапуре // Азия и Африка сегодня. 2002, №9.
2. Ли К. Ю., Сингапурская история. Из третьего мира в первый / МГИМО. МИД России; 2005, с. 420.
3. Ли К. Ю., Сингапурское чудо. АСТ. М., 2015, с.210.
4. Пахомова Л. Ф., Модели процветания (Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия). – М.: Институт востоковедения РАН, 2007, 256 с.
5. Плейт Т., Беседы с Ли Куан Ю. Гражданин Сингапур, или как создают нации. ЗАО «Олимп–Бизнес», 2014, с. 232.
6. Bhaskaran Manu. Challenges facing the Singapore economy [Электронный ресурс] // Southeast Asian Affairs, 2014, P. 290-302. URL: <https://www.jstor.org/stable/44112079> - доступ свободный. Дата обращения: 01.11.2018.
7. Haque M. S., Public Administration and Public Governance in Singapore. DaeyoungMoonhwasa Publishing Company, 2009, p. 246-271.
8. Huff W. G., The economic growth of Singapore: Trade and development in the Twentieth century. Department of economics, University of Glasgow, Cambridge University Press, 1994.
9. Koh Winston T. H., Singapore's Transition to Innovation-Based Economic Growth: Infrastructure, Institutions and Government's Role – 2006. – 143-160.
10. Krause L. B., The Singapore economy reconsidered. Institute of Southeast Asian Studies, 1987, p. 231.
11. Nizamuddin A. M., Multinational corporations and economic development: the lessons of Singapore. International Social Science Review, 2007, p. 149-162.
12. Quah J. S. T., Administrative Reform and Development Administration in Singapore: A Comparative Study of the Singapore Improvement Trust and the Housing and Development Board. Florida State University, 1996, p. 160.
13. Schein E. H., Strategic Pragmatism: The Culture of Singapore's Economic Development Board. Cambridge, the MIT Press, 1996.
14. <https://armstat.am>
15. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/19439Singapores_Voluntary_National_Review_Report_v2.pdf
16. <https://worldbank.org>
17. <https://www.singstat.gov.sg/find-data/search-by-theme/society/environment/latest-data>
18. <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth>
19. <https://www.worldometers.info/world-population/singapore-population/>

ՍԻՆԳԱՊՈՒՐԻ «ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔԸ»

Համառոտագիր: Սինգապուրի օրինակը վկայում է, որ արդյունավետ կառավարման պարագայում բավական աղքատ երկիրը կարող է մի քանի տասնամյակում վերածվել տնտեսապես զարգացած երկրի: Նորանկախ Հայաստանի և նորանկախ Սինգապուրի տնտեսություններն ունենին նմանություններ և տարբերություններ: Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել Սինգապուրի տնտեսական հրաշքի գործիքակազմը, վերլուծել դրա տեղայնացման հնարավորությունը ՀՀ-ում, ինչպես նաև նշել այն տնտեսական ծուղակները, որոնցից խուսափելով միայն ՀՀ տնտեսությունը կարող է արագ աճ արձանագրել:

Բանալի բաներ. տնտեսական հրաշք, արագ տնտեսական աճ, բարեփոխումներ, արդյունավետ գործիքակազմ, տնտեսական ծուղակներ

Лилит Саргсян
Донара Григорян

«ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЧУДО» СИНГАПУРА

Аннотация: Пример Сингапура свидетельствует о том, что при эффективном управлении довольно бедная страна может перерасти в экономически развитую страну в течение нескольких десятилетий. Экономики Армении и Сингапура, обе которые недавно получили независимость, имели сходства и различия. Целью данной статьи является представление инструментария экономического чуда Сингапура, анализ возможности его применения в Республике Армения, а также раскрытие тех экономических ловушек, только избежав которых, экономика Республики Армения сможет достичь высокого темпа роста.

Ключевые слова: экономическое чудо, быстрый экономический рост, реформы, эффективный инструментарий, экономические ловушки

Lilit Sargsyan
Donara Grigoryan

“THE ECONOMIC MIRACLE” OF SINGAPORE

Abstract: Example of Singapore evidences that with effective management a rather poor country may transform into an economically developed country within a few decades. The economies of newly independent Armenia and newly independent Singapore had similarities and differences. The purpose of this article is to present the tool set of the economic miracle of Singapore, analyze the possibility of its application in the Republic of Armenia, and disclose economic traps, by only avoiding which the economy of the Republic of Armenia can reach high rates of growth.

Keywords: economic miracle, rapid economic growth, reforms, effective tool set, economic traps